

Мисько Ю., Чучко М.
(Україна)

ВІДОБРАЖЕННЯ ПЕРЕЖИТКІВ ЯЗИЧНИЦЬКИХ ВІРУВАНЬ НАСЕЛЕННЯ БУКОВИНИ В ЦЕРКОВНИХ ДОКУМЕНТАХ XVIII–XIX СТ.

З прийняттям християнства багато язичницьких вірувань, тісно пов'язаних із способом життя і працею селянина, не були знищені, а значною мірою трансформувалися, адаптувалися новою релігією, створивши складне явище християнсько-язичницького синкретизму, яке довгий час визначало духовне життя офіційно похрещеного населення. Недарма вже в XI ст. з'являються «Повчання» і «Слова» проти язичництва християнських церковних діячів, спрямовані на викоренення поганських звичаїв, заборону змішувати їх з християнськими. Але коріння язичницького слов'янського світогляду було настільки міцним і глибоким, що такі пережитки проіснували до початку XX ст., знаходячи свої прояви в народному аграрному календарі, обрядах, звичаях, фольклорі, прикладному мистецтві.

Прояви дохристиянського світогляду до недавнього часу були притаманні і українському населенню Буковини. Це, серед інших джерел, фіксують і церковні документи XVIII–XIX ст., що зберігаються у Державному архіві Чернівецької області (ДАЧО). Показовим прикладом в цьому плані є послання православного єпископа Буковини Дозітея Хереску від 24 (13) червня 1788 р., у якому владика дорікає мирянам, що вони ще «...не відвикли від поганих звичок і від бабських вірувань. ... Коли хто із вас захворіє, – пише він у своєму зверненні до пастви, – то звертаються не до лікарів, а лікуються у різних бабок та ворожок,

чим шкодять своєму здоров'ю»¹. Цікаво, що співзвучна тема піднімалася ще у XII ст.: Мойсей, ігумен Новгородського Антонієва монастиря в своєму «Повчанні про присяги та клятви» наголошує, що «...Бог, розлютившись, не пускає на землю дощ, тому що забороняє Бог хвороби лікувати чаклунством та закляттям»². Це ще раз підкреслює життєздатність певних язичницьких пережитків, їх розповсюдження по всьому слов'янському ареалу. Далі буковинський єпископ картає віруючих за те, що вони притримуються деяких забобонів у певні дні тижня і церковні свята, а саме, в день Св. Марка відзначають «волове свято», не ловлять худобу «...не розуміючи і не знаючи, що не для биків і не для корів Бог створив церкву і свята»³. Владика наголошує також на безпідставності переконання, що по п'ятницях жінки мають утримуватися від прядіння та ткацтва, «...тому що якийсь святий сказав, що, хто не послухає, тому скалічить руки і ноги. Але ... ні євангелія, ні святі отці не проти п'ятниці. Тому гріх триматися проти святих правил»⁴. У цьому випадку спостерігається загальнопоширений приклад перенесення функцій язичницького божества (конкретно – Макоші, яке забороняло виконувати жіночі роботи по п'ятницях) на християнське (Параскеву-П'ятницю, покровительку жіночої долі і жіночих робіт)⁵. Незадоволений єпископ і подібним віруванням, що в день Св.

© Мисько Ю., Чучко М., 1999.

Магдалини не можна возити конями, «...з остраху, що може все згоріти»⁶.

На незаперечну увагу заслуговують і документи, які містять інформацію про випадки купання жінок, що трапилися на Буковині під час посухи. Це відголос ритуальних дій, пов'язаних з вшануванням, обожнюванням води, віру в її очищувальну силу. Культ води, як це добре відомо з різнохарактерних джерел, отримав широке розповсюдження у слов'янських племен⁷. Він зафіксований і в давньоруський час. З тогочасних писемних джерел довідуємося, що населення Русі поклонялося воді: «Бяху же тогда погани, жруще озерам и кладезям»⁸, «о в требу сотвори на студеньци – дождя иsky от него, забыв. яко бог с неба дождь дает...»⁹. В основі цього поклоніння та жертвоприношень природній воді (рікам, озерам, джерелам, криницям) лежало переконання про поєднання земної вологи з небесною. Тому, ушановуючи земну воду, давні слов'яни, а пізніше давньоруське населення, сподівалися на своєчасне дарування води небесної – дощу¹⁰. Під час лихоліть (війни, посухи, епідемії, інші природні катаклізми) спостерігалось відродження язичницьких ритуалів та магічних дій і в пізніші часи¹¹.

Мусульманський купець і мандрівник Абу Халід ал-Гарнаті залишив нам досить цікавий опис такого ритуалу, здійсненого, очевидно, за екстремальних умов на давньоруських землях. Відомо, що ал-Гарнаті у 1150-1153 рр. з Булгара через Русь прибув до Угорщини, а потім через Київ повернувся назад на Волгу. Ймовірно, що його шлях проходив через землі Подністров'я та Попруття. У своїй розповіді мандрівник описує один із місцевих язичницьких обрядів, який його вразив: «Про них мені розповіли, що кожні десять років у них розповсюджується чаклунство, їх жінки розбещуються старими чаклунками. Жителі беруть кожну стару жінку в країні, зв'язують їм

руки та ноги і кидають в ріку. Кожну з цих старих жінок, яка починає потопати в річці, вони звільняють і знають, що вона не відьма. Тих же, які залишаються на воді, вони спалюють»¹².

Про схожий випадок, незважаючи на те, що між описуваними подіями пройшло більше шістисот років, йдеться у «Повідомленні єпископа Буковини Влаховича Данила про розповсюдження серед парафіян сіл Ширівці та Вербівці забобонів та прийняття мір по боротьбі з ними». У листі від 8 червня 1790 р. чернівецький окружний протоієрей сповіщав вищий духовний орган краю про «непристойний випадок», що трапився у селі Ширівці Чернівецького протоієрейства 3 червня 1790 р.: «Іоанн Фрунзей, исправник графа, наказав ворніку та ватаманам зібрати всіх жінок села і ті, скільки можливо було, зібрали їх та повели на ставок, і опускали їх у воду по одній. Спочатку прив'язували великі пальці рук до великих пальців ніг, потім брали їх під пахви кінською упряжжю і так підвішували, а 4 чоловіки опускали її у воду і якщо тонула, вони говорили, що вона хороша жінка, а яка не тонула, говорили, що погана жінка чи вурдулачка. Я питав Фрунзея, звідки він отримав такий наказ чи поштовх робити цю ересь та непристойну справу та для чого. Він відповідав, що не мав ніякого наказу ні від кого, тільки знаючи, що в Ляській країні ляхи так роблять. То і вони вирішили так зробити, сподіваючись, що Бог дасть їм дощі, відсутність яких сталася через задрість між жінками»¹³.

З другого листа (від 7 червня 1790 р.) того самого протоієрея, у зв'язку з проведенням розслідування подібного випадку зі смертельними наслідками у с. Вербівці, дізнаємося про причину купання жінок: «Пан Іордакі Пертюл, домовившись разом з ворніком (двірником) і разом зі своїми односельцями, що пройшло стільки тижнів, а дощу немає, по-

чали говорити, і це підтвердили жителі села, про те, що колись ніби-то був звичай в деяких селах виводити жінок до водойм і купати їх, щоб був дощ. І він, вищезгаданий, не пояснив причину і сказав ворніку та іншим службовцям, всім людям села Вербівці зібратися біля ставка, а з якого приводу, не повідомив, і всі з радістю прийшли і почали купатися»¹⁴. Наслідком такого купання було те, що одна з жінок втопилася, а інша сильно захворіла.

Згадки про такі явища зустрічаються і в церковних актах XIX ст. Так, у посланні буковинського єпископа Євгенія Гакмана до протопресвітера Віківського від 30 червня (12 липня) 1848 р. за № 2304 повідомляється, що під час посухи, яка охопила всю Буковину, багато людей з Кучурова та Волоки над Дереглуєм перейнялися думкою, ніби-то декілька їхніх односельчанок зробили так, щоб не було дощу¹⁵. Тому вони «зібрали сходку, на якій постановили, що необхідно викупати жінок, яких відокремили від тих, що там зібралися. Після цього випробування серед народу пішов поголос, буцімто Гафіца, Танаса Вардарія та Гафіца, Тодора Пасішника і є тими жінками, котрі спричинили відсутність дощу. Тому їх схопили, витягли на толоку і жорстоко побили. У цих селах знайшлися окремі сміливці, які погрожували і надалі чинити з винними таку розправу»¹⁶.

У наведених документах, як і в повідомленні ал-Гарнаті, мова йде про так званий обряд виявлення відьом за допомогою води. За уявленнями українського населення середньовіччя саме відьми («ті, що відають, знають»), накликають біду на людей, бо крадуть дощ і росу та через них лютують на землі посухи¹⁷. Тому підозрюваних у відьомстві кидали у воду: коли тримається на поверхні і не хоче

тонути, то відьма, коли ж відразу йшла на дно, то невинна¹⁸. Саме від цього звичаю знешкодження відьом бере початок приказка «Я виведу тебе на чисту воду».

Про поширення вірувань у відьом та опирів серед українського населення Буковини маємо свідчення і з послання до мирян буковинського єпископа Даниїла Влаховича (грудень 1790 р.). Тут містяться відомості про те, що в краї є окремі «безумнии и слабии в вере христианской» люди, які у своєму невігластві наважуються стверджувати, ніби-то «тела некоторых людей мертвых имеют силу умертвляти скоты ваши» «мертвые суть видмы или просто рещи опире ... в ноши исходят от гробов»¹⁹.

Аналогічні уявлення побутували і в інших народів Європи²⁰. На думку дослідників, у обрядах купання жінок знайшли відображення прадавні вірування індоєвропейців ще з часів неоліту та енеоліту, пов'язані з культом рослинного начала, з'єднаного з водою²¹. Вони були скеровані на забезпечення доброго врожаю. Можливо, що воді приносилися і людські жертви, в першу чергу жіночі, про що говорять пізніші рудименти цього звичаю в християнський час. Поливання і занурення у воду під час посухи відомо і за етнографічними даними: у деяких селах Полісся з метою викликати опади ще дотепер зберігся звичай обливати водою вагітну жінку, що символізувала родючу землю-матір²². Так само поступали і в сусідній з Буковиною Румунії²³. А обряд занурення у воду відьми був записаний на Житомирщині зі слів старожилів ще в 1921 р.²⁴ Очевидно, що «суд над відьмами» за допомогою води є відгомонам аграрно-магічного культу, який дожив у ряді місцевостей України, в тому числі і на Буковині, до кінця XVIII – початку XIX ст.

- ¹ ДАЧО. – Ф. 320. – Оп. 3. – Спр. 2311.
² Поучение Моисея про присяги и клятвы // Златоструй: Древняя Русь X–XIII вв. – М., 1990.
³ ДАЧО. – Ф. 320. – Оп. 3. – Спр. 2311.
⁴ Там само.
⁵ Рыбаков Б.А. Язычество древней Руси. – М., 1988.
⁶ ДАЧО. – Ф. 320. – Оп. 3. – Спр. 2311.
⁷ Диакон Лев. История. – М., 1988; Костомаров Н. Славянская мифология // Хроника 2000. – 1993. – № 1–2 (3–4); Нидерле Л. Славянские древности. – М., 1956.
⁸ Повість врем'яних літ. Літопис (за Іпатським списком). – К., 1990.
⁹ Рыбаков Б.А. Язычество древней Руси. – М., 1988.
¹⁰ Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу. – К., 1992; Рыбаков Б.А. Язычество древней Руси. – М., 1988; Токарев С.А. Религия в истории народов мира. – М., 1986.
¹¹ Повість врем'яних літ. Літопис (за Іпатським списком). – К., 1990.
¹² Абу Хамид ал-Гарнати и его путешествия в русские земли 1150–1153 гг. // Методические рекомендации и источники по курсу древней истории восточных славян. – Горький, 1985.

- ¹³ ДАЧО. – Ф. I. – Оп. I. – Спр. 156.
¹⁴ Там само.
¹⁵ ДАЧО. – Ф. 320. – Оп. 1. – Спр. 3318.
¹⁶ Там само.
¹⁷ Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу. – К., 1992.
¹⁸ Там само.
¹⁹ Мирон. Сожжение упырей въ с. Нагуевичахъ въ 1831 г. // Киевская старина. – 1890. – Т. XXIX. – № 2.
²⁰ Токарев С.А. Религия в истории народов мира. – М., 1986.
²¹ Нидерле Л. Славянские древности. – М., 1956; Костомаров Н. Славянская мифология // Хроника-2000. – 1993. – № 1–2 (3–4).
²² Толстой С.М., Толстой Н.И. Заметки по славянскому язычеству. Вызывание дождя в Полесье // Славянский и балканский фольклор. – М., 1978.
²³ Muelea I., Borlea O. Tipologia folclorului. – Bucuresti, 1970.
²⁴ Толстой С.М., Толстой Н.И. Заметки по славянскому язычеству. Вызывание дождя в Полесье // Славянский и балканский фольклор. – М., 1978.